

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-36>

УДК 338.2

СВІТОВИЙ ДОСВІД ПОВОЄННОГО ЕКОНОМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ ТЕРИТОРІЙ

GLOBAL EXPERIENCE OF POST-WAR ECONOMIC RECOVERY OF TERRITORIES

Серьогіна Дар'я Олександрівна

кандидат економічних наук, доцент,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8795-199X>
Харківський національний університет міського господарства і
мені О.М. Бекетова

Базецька Ганна Ігорівна

кандидат економічних наук, доцент,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5034-8959>
Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

Жовтяк Ганна Анатоліївна

кандидат економічних наук, доцент,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4657-1015>
Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

Serogina Daria, Bazetska Hanna, Zhovtyak Hanna
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

Мотивацією війни завжди стають економічні міркування, війною керують за допомогою економіки, економічні фактори чинять вагомий вплив на результат конфлікту, і, звісно, війна має глибокі та стійкі економічні наслідки. Стаття присвячена питанням повоєнного економічного відновлення. Перемога після Другої світової війни в Європі поклала край безпрецедентним руйнуванням і жертвам. Наступна чверть століття також відома як найвидатніший період економічного зростання та соціального прогресу в Європі, і цей парадокс можна пояснити трьома факторами: міцні основи економічного відновлення, принаймні в Західній Європі; План Маршалла забезпечив життєво важливу підтримку для реконструкції європейської торгівлі та співробітництва; а відродження німецької економіки підтримували союзники, на відміну від періоду Першої світової війни.

Ключові слова: повоєнне економічне відновлення, економічне зростання, II Світова Війна, вартість війни, відновлення територій, план Маршала.

The most famous experience of post-war recovery is economic growth after the Second World War, the so-called post-war economic boom (the golden age of capitalism), which began after its end in 1945 and lasted until the end of the 1970s. The experience of rapid economic growth during this period is of particular interest for Ukraine, which needs compensation for losses from the annexation of Crimea and a quick and high-quality recovery of the economy destroyed by military actions, which needs a new concept of reconstruction that would meet modern conditions. Economists and government officials are discussing and looking for an alternative to the Marshall Plan for Ukraine. The experience of countries that entered the history books with their economic miracle will help develop such a plan. When forming a plan for the reconstruction of Ukraine, it is important to take into account the economic, geopolitical, social, cultural features of the state and the requirements of modern urban planning. The purpose of the article is a historical and economic study of the international experience of post-war economic reconstruction for the further implementation of this experience in the process of reconstruction of the national economy of Ukraine. The scientific discourse on post-war economic recovery and further social development was updated by the start of Russia's full-scale war against Ukraine. The historical and economic study of post-war reconstruction processes has as its object a complex integrity formed by economic, political, historical and cultural determinants. Since the reconstruction was carried out according to certain projects and strategies, they were preceded by substantial theoretical work on prioritizing goals and evaluating the means and possibilities of implementing the plans. It was concluded that the

study of historical experience, the formation of a solid theoretical basis and the program of economic transformations will contribute to ensuring the success of the post-war reconstruction of Ukraine. The results of the research will be useful for studying and taking into account the historical experience in the process of post-war economic recovery of Ukraine.

Keywords: postwar economic recovery, economic growth, World War II, the cost of war, territorial recovery, the Marshall Plan.

Постановка проблеми. 1945 рік ознаменував собою завершення найстрашнішого військового конфлікту в історії, який приніс безпрецедентні руйнування та людські втрати. Проте чверть століття, що настало, відоме як найвидатніший період економічного зростання та соціального прогресу в Європі. Існували три фактори, які зробили цей парадокс можливим: міцні основи економічного відновлення в Західній Європі, підтримка реконструкції європейської торгівлі та співпраці, а також підтримка Альянсом відродження Німецької економіки. Натомість Східна Європа ледве оговталася через демографічну катастрофу після війни.

Величезна вогнева потужність промислової війни та повітряного бомбардування принесла фізичне знищення, і те, що після цього апокаліпсису вийде більш процвітаюча Європа, ніж будь-коли, вразило світ. Більшість економік, зруйнованих війною, протягом п'яти років повернулися до довоєнного рівня виробництва.

По всій Західній Європі жертви війни були з лишком компенсовані природним приростом населення та повоєнною масовою міграцією. Незважаючи на масштаби матеріальних збитків, промислове обладнання та заводи пережили війну на диво цілими. Навіть у Німеччині та Італії, двох головних цілях стратегічних бомбардувань союзників, промисловий основний капітал зріс на 20% і 30% відповідно в період між 1936 і 1945 роками. Потужності з виробництва електроенергії також були збільшені і потребували незначного ремонту.

Промислове виробництво було призупинено через руйнування транспортної інфраструктури, зокрема мостів і залізничних вузлів. Але збереження командно-економічного контролю під час війни та воєнна мобілізація робочої сили швидко усунули ці вузькі місця та допомогли уникнути гострого дефіциту, який міг підживлювати соціальні заворушення та шалену інфляцію, що відбулося в Європі наприкінці Першої світової війни. До 1947 року промислове виробництво повернулося на довоєнний рівень принаймні в державах-переможницях і в невоюючих країнах [9].

Тривале пожвавлення та відновлення економічного зростання стримувалися інституційними та геополітичними факторами, а не браком виробничих можливостей. Реконструкція Західної Європи вимагала ліквідації командної економіки та лібералізації цін і заробітної плати; усунення дефіциту долара, щоб країни, спустошені війною, могли імпортувати товари, необхідні для відновлення інфраструктури та поновлення заводів; відновлення європейського поділу праці; міжнародне співробітництво для вирішення німецького питання та ремобілізації німецької промисловості і ці передумови неможливо було досягти без конструктивної участі Америки у відбудові повоєнного порядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Більшість економік, зруйнованих війною, протягом п'яти років повернулися до довоєнного рівня виробництва. Чверть століття, що настало, буде викарбовано в колективній пам'яті як найвидатніша епоха макроекономічної стабільності та соціального прогресу в історії західного світу [8] і як «золота ера економічного зростання» в Європі [2].

Вивченню перебудови економіки після воєн і військових конфліктів, зокрема в країнах Європи після Другої світової війни, присвячено чимало ґрунтовних наукових праць. Наприклад, Е. Рейнерт [10] приходиться висновків, що всі розвинені європейські країни використовували одну стратегію для повоєнної реконструкції своїх економік: вони відмовилися від сировинної орієнтації на користь переробної промисловості. На його думку, план реіндустріалізації післявоєнної Європи (план Маршалла) є найуспішнішим проектом розвитку в історії людства. Т. Джадт [5] також наголошує на прогресивності та важливості плану Маршалла для перебудови Європи.

Дж. Бредфорд Де Лонг, Б. Айхенгрін та Ч. Тарнофф виявили позитивний вплив плану Маршалла не стільки в масштабах матеріальної допомоги, скільки в політичних засадах, пов'язаних з ним [1; 11]. Доларова допомога дозволила країнам-одержувачам усунути дефіцит сировини та інвестувати у вузькі місця промисловості, але лише в обмін на лібералізацію торгівлі. Ресурси, надані

допоміжними фондами, дозволили урядам фінансувати державні інвестиційні проекти без необхідності скорочувати витрати на соціальне забезпечення, але вони були змушені знову запровадити вільні ринки та скасувати контроль і нормування на воєнний час.

Лауреат Нобелівської премії та ліберальний оглядач *New York Times* Пол Кругман також вихваляв роль уряду у Другій світовій війні та відновлення після Другої світової війни, стверджуючи, що Друга світова війна була, перш за все, спалахом державних витрат, фінансованих за рахунок дефіциту, що створило економічний бум, який заклав основу для довгострокового процвітання [6].

Тим не менш, незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених дослідженню досвіду повоєнної відбудови Європи, в умовах нової історичної реальності, спричиненої широкомасштабним військовим вторгненням Російської Федерації на територію України, цей напрямок дослідження набуває актуальності.

Формулювання цілей статті. Стаття присвячена узагальненню та систематизації досвіду повоєнного економічного відновлення територій після Другої світової війни, дослідженню методів та підходів, які застосовували країни, зокрема США, у модернізації та перебудові повоєнної економіки, задля адаптації міжнародного історичного досвіду до умов сучасної України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1945 році в місті Бреттон-Вудс (США) було укладено серію угод, відомих як Бреттон-Вудська система, для сприяння міжнародним операціям і допомоги країнам, які постраждали від війни. Для допомоги постраждалим від війни районам створюється Світовий банк, а у 1948 році американці запустили план Маршалла [11], щоб європейські країни могли здійснити процеси відновлення постраждалих від війни територій. Протягом цього року також була створена Європейська організація економічного співробітництва для управління кредитами. Однією з характерних рис розвитку капіталістичної економіки початку ХХ століття була зміна періодів процвітання, що змінювалися економічними кризами. Але саме в 1945 році з'являється нова форма економічного розвитку, відома як вільна торгівля, якій вдається створити великий етап розширення та безперервного економічного зростання.

План Маршалла, ухвалений у 1948 році, закріпив повоєнну політичну стабільність

шляхом маргіналізації комуністичних партій і підтримки центристських урядів, створення західного альянсу для стримування радянського експансіонізму та реабілітації Західної Німеччини на міжнародній арені [11].

Німеччина зазнала поразки та була розділена, але відбудова Німеччини була необхідною для економічного відродження Європи. Одна тільки Західна Німеччина залишалася найбільшим ринком і головним експортером капітальних товарів на континенті [7]. Точною метою плану Маршалла була мобілізація промислової потужності Німеччини для реконструкції Європи, і це було найважливішим завданням, оскільки війна та повільне врегулювання деформували німецьку економіку кількома способами [1]. Повітряна війна знищила значну частину міського житлового фонду. Це залишило мільйони людей ув'язненими у сільській місцевості без перспективи знайти роботу, а міська промисловість відчувала нестачу робочої сили. Жахливі умови життя та жорсткість союзницької окупації перешкоджали поверненню до нормального економічного життя [7].

Після валютної реформи 1948 року контроль за цінами почав пом'якшуватися, а ринки відроджувалися, але обмеження на імпорт залишалися ще на рік, а на виробництво в стратегічних галузях промисловості та на торговому флоті – ще довше. Поділ Німеччини розв'язав зв'язки між західними та східними промисловими районами та залишив серйозні структурні дисбаланси у виробничих потужностях по обидва боки залізної завіси. Ці дислокаційні сили були перш за все відповідальними за невтішні показники продуктивності німецької промисловості, а також за відставання економіки Східної Німеччини у повоєнні роки. Східна Німеччина успадкувала вузькоспеціалізовані промислові райони, які тепер були відрізані як від основних поставальників проміжних ресурсів, так і від найбільшого ринку. Далі був відтік як кваліфікованої робочої сили, так і тисяч малих і середніх фірм. Економічна реконструкція в Західній Німеччині тривала протягом 1950-х років [7], тоді як шкода, завдана розколом Німеччини на Сході, була непоправною.

Влітку 1945 року, коли Друга світова війна наближалася до кінця, економіка США опинилася на межі невизначеного майбутнього. Після того, як наприкінці 1940 року президент Франклін Д. Рузвельт закликав Сполучені Штати стати «арсеналом демократії», американська промисловість відповіла на цей

виклик [4]. Заводи США, побудовані для масового виробництва автомобілів, були переобладнані, щоб випускати літаки, двигуни, гармати та інше устаткування з безпрецедентною швидкістю. На піку своїх військових можливостей, наприкінці 1943 та на початку 1944 року, Сполучені Штати виробляли майже стільки боєприпасів, скільки всі їхні союзники та вороги разом узяті [12].

На внутрішньому фронті масова мобілізація під час Другої світової війни змусила американців повернутися до роботи. Рівень безробіття, який досяг 25 відсотків під час Великої депресії та коливався на рівні 14,6 відсотка в 1939 році, впав до 1,2 відсотка до 1944 року – досі рекордно низького рівня в історії країни [3].

До літа 1945 року американці вже більше трьох років жили за політикою нормування під час війни, включаючи обмеження на такі звичайні товари, як гума, цукор, бензин, мазут, кава, м'ясо, масло, молоко та мило [12]. Тим часом Управління цінами уряду США заохочувало громадськість заощаджувати свої гроші (в ідеалі, купуючи військові облигації) для світлого майбутнього. І коли війна нарешті закінчилася, американські споживачі були готові витратити свої гроші на будь-що: від дорогих речей, таких як будинки, машини та меблі до побутової техніки, одягу, взуття та всього іншого. Заводи США відповіли на їхній потребу, починаючи з автомобільної промисловості. Продажі нових автомобілів зросли в чотири рази між 1945 і 1955 роками, і до кінця 1950-х приблизно 75 відсотків американських домогосподарств мали принаймні один автомобіль. У 1965 році автомобільна промисловість країни досягла свого піку, випустивши 11,1 мільйона нових автомобілів, вантажівок і автобусів і забезпечивши кожне шосте робоче місце в США [3].

Світовий банк і Міжнародний валютний фонд були двома установами, які виникли в Бреттон-Вудсі, і разом із Планом Маршалла у 1947 році вони були спрямовані на відновлення економічного здоров'я Європи, щоб уникнути свого роду повоєнної потрясіння, які були через Версальський договір у 1919 році. У міру того, як радянський інтерес до участі в цих процесах зменшився, ці інструменти інвестицій та відновлення стали просякнуті сильнішим ідеологічним відтінком, який відображав настрої зароджуваної холодної війни. Вони стосувалися забезпечення легітимності капіталізму та придушення привабливості революційних рухів у повоєнному світі.

Ці заходи були важливі з кількох причин і для Канади [4]. По-перше, хоча Канада була однією з небагатьох сильних економік, що залишилися стояти наприкінці війни, її виживання залежало від експорту. Лише Сполучені Штати могли поглинути так багато, тому західноєвропейські ринки були важливими для переходу Канади до процвітання в мирний час. З цієї причини Канада взяла безпосередню участь у зусиллях по відновленню Європи, одночасно виступаючи країною-засновником Організації Північноатлантичного договору (НАТО) як інструменту економічного відновлення. Канадський істеблішмент також розумів, що найефективнішою аргументацією проти привабливості комунізму були високий рівень зайнятості, хороші зарплати та загальне процвітання країни. Капіталізм мав виглядати так, ніби він працює. З цією метою Канаді довелося знайти баланс між відправленням ресурсів за кордон для відновлення ринків з одного боку та інвестуванням у робочі місця вдома з іншого. Ці дві цілі не обов'язково суперечили: наприкінці 1940-х років Канада продала матеріалів на мільярди доларів для Плану Маршалла [11], що стало стимулом для економічного зростання. Загалом Оттава та провінції почали активніше втручатися в економіку [4]. У ці роки з'явилися нові інфраструктурні проекти, оскільки перехід до автомобільної економіки відбувався повніше, а попит на дешеву електроенергію зростав. Інвестування державних коштів у створення робочих місць – кейнсіанський підхід – спрацював під час війни, і ця стратегія застосовуватиметься протягом наступних трьох десятиліть.

Висновки. Внесок Плану Маршалла у відбудову економік європейських країн після Другої світової війни та успішні результати Першого десятиліття розвитку Організації Об'єднаних Націй у 1960-х роках були тими досягненнями, до яких політики та практики прагнули у своїх зусиллях допомогти менш розвинутих країнам.

Проте, вартість війни значною мірою маскується під час обліку національного доходу, який ігнорує втрату життів і знищення фізичного та людського капіталу, пов'язаного з війною. Крім того, ресурси, що витрачаються на війну, розглядаються як кінцеві товари чи послуги, а не як витрати виробництва. Це ставить під сумнів припущення багатьох про те, що війна корисна для бізнесу, мабуть, тому, що війна збільшує зайнятість і виробництво.

Ретельне вимірювання війни в контексті великого масиву даних показує, що війна не йде на користь бізнесу. На додаток до втрати людських життів і знищення фізичного та людського капіталу, що ігнорується обліком національного доходу, а також неправильного трактування вартості війни як позитивної величини в обліку національного доходу, війна має тенденцію до зменшення ВВП на душу населення. Країни, які потерпають від війни, поступаються не тільки з точки зору виробництва, а також з точки зору споживання. ВВП на душу населення падає через

нижчу продуктивність праці та загальну продуктивність факторів виробництва, ймовірно, через знищення наявного фізичного та людського капіталу, відсутність інвестицій у новий фізичний та людський капітал, а також через зменшення прибутків від внутрішньої та зовнішньої торгівлі.

Хоча бойові дії в Україні ще далекі від завершення, надзвичайно важливо створити план відновлення країни. Необхідність такого плану зараз є центральною темою багатьох дискусій серед політиків та організацій по всьому світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bradford De Long J., Eichengreen B. Marshall Plan: History's Most Successful Structural Adjustment Program. NATIONAL BUREAU OF ECONOMIC RESEARCH. Massachusetts Avenue Cambridge, 1991. 64 p.
2. Crafts N. The Golden Age of European economic growth: A cliometric perspective, in C Diebolt and M Hauptert (eds.). Handbook of Cliometrics. SpringerVerlag, 2018. URL: <https://docplayer.net/151708602-The-golden-age-of-european-economic-growth.html> (дата звернення: 14.03.2023).
3. Cullen J. and Fishback P. Second World War spending and local economic activity in US counties, 1939–58. *The Economic History Review*. Volume 66, Issue 4, 2013. pp. 975–992. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-0289.2012.00677.x>
4. Field A. The impact of the Second World War on US productivity growth. *The Economic History Review*. New Series. Vol. 61. No. 3 (Aug., 2008). John Wiley & Sons. Inc. U.S, 2008. pp. 672-694. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-0289.2007.00404.x>
5. Judt T. Postwar: A history of Europe since 1945. Penguin Books. Reprint edition. UK, 2006. 960 p.
6. Krugman P. Growing World Trade: Causes And Consequences. *Brookings Papers On Economic Activity*. Issue 1, 1995. URL: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/1995/01/1995a_bpea_krugman_cooper_srivasan.pdf (дата звернення: 14.03.2023).
7. Milward A. S. Reconstruction in Western Europe, 1945-1951. London: Routledge, 2005. 560 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315019499>
8. Milward, A. S. The European rescue of the nation-state. assisted by G. Brennan and F. Romero. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1992. 477 p.
9. Post-World War II economic boom – Statistics & Facts. URL: <https://www.statista.com/topics/8096/post-wwii-economic-boom/#topicOverview> (дата звернення: 14.03.2023).
10. Reinert E. S. How rich countries got rich... and why poor countries stay poor. Little, Brown Book Group. UK ed. Edition, 2008. 400 p.
11. Tarnoff C. The Marshall Plan: Design, Accomplishments, and Significance, 2018, 32 p. URL: <https://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metadc1156806/> (дата звернення: 14.03.2023).
12. Winkler A. M. Home Front U.S.A.: America During World War II (The American History Series). Wiley-Blackwell. 3rd edition, 2012. 168 p.

REFERENCES:

1. Bradford De Long, J. & Eichengreen, B. (1991). *Marshall Plan: History's Most Successful Structural Adjustment Program*. NATIONAL BUREAU OF ECONOMIC RESEARCH. Massachusetts Avenue Cambridge, 64 p.
2. Crafts, N. (2018). *The Golden Age of European economic growth: A cliometric perspective*, in C Diebolt and M Hauptert (eds.). Handbook of Cliometrics, SpringerVerlag. Retrieved from <https://docplayer.net/151708602-The-golden-age-of-european-economic-growth.html>.
3. Cullen, J. & Fishback, P. (2013). *Second World War spending and local economic activity in US counties, 1939–58*. The Economic History Review, Volume 66, Issue 4. pp. 975–992. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-0289.2012.00677.x>.
4. Field, A. (2008). *The impact of the Second World War on US productivity growth*. The Economic History Review. New Series, Vol. 61, No. 3 (Aug., 2008), John Wiley & Sons, Inc. U.S. pp. 672-694. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-0289.2007.00404.x>.

5. Judt, T. (2006). *Postwar: A history of Europe since 1945*. Penguin Books; Reprint edition, UK, 960 p.
6. Krugman, P. (1995). *Growing World Trade: Causes And Consequences*. Brookings Papers On Economic Activity, Issue 1. Retrieved from https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/1995/01/1995a_bpea_krugman_cooper_srinivasan.pdf
7. Milward, A. S. (2005). *Reconstruction in Western Europe, 1945-1951*. London: Routledge, 560 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315019499>
8. Milward, A. S. (1992). *The European rescue of the nation-state*, assisted by G. Brennan and F. Romero, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 477 p.
9. Post-World War II economic boom – Statistics & Facts. Retrieved from <https://www.statista.com/topics/8096/post-wwii-economic-boom/#topicOverview>
10. Reinert, E. S. (2008). *How rich countries got rich... and why poor countries stay poor*. Little, Brown Book Group; UK ed. Edition, 400 p.
11. Tarnoff, C. (2018). *The Marshall Plan: Design, Accomplishments, and Significance*. 32 p. Retrieved from <https://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metadc1156806/>
12. Winkler, A. M. (2012). *Home Front U.S.A.: America During World War II (The American History Series)*. Wiley-Blackwell, 3rd edition, 168 p.